

1.

„DE HOL IS KEZDJEM CSAK, HOGY MEGÉRTSÜK EGYMÁST?”¹

A belátás, megértés kifejezése

Nyelvünkben a megértés, ráeszmélés kifejezésére számos ige él. Egy részük e bonyolult mentális folyamatot mozgásként értelmezi: ősi *ért* 'értelmileg felfog' igénk is a 'vhonnan vhová' jut' jelentésű *ér* alapszó -*t* mozzanatos képzős, tárgyatlanból tárgyassá lett származéka.² Ideillik az igekötős alakja is: *föler*¹ (*vhova kezével*) → *föler*² (*vmit ésszel*) {*föler*² (*vmit az esze*) 'ésszel fel tudja fogni'}. Egy 1824-ben kelt levél részlete: „A sertések mennyit szaporodhattak volna, azt az én eszem fel nem éri” (SzT. 3: 903b). Mint látjuk, metaforikus jelentésében az ige vonzata is megváltozhat.

Hasonlóan alakult ki a *rájön vmire* 'kiderít vmit (titkot, igazságot)³ jelentése is a *jön* 'közeledik' igéből, akárcsak az *eljut az agyáig* (biz) 'megérti' frazémái: „Leült közénk, és próbált odafigyelni a történeteikre, de egy szavuk sem jutott el az agyáig” (Benedek M.: A szántódi özvegy). Idetartozik a *követ* ige is: 'vki v. vmi után megy és figyel' → 'figyelemmel kísér vkit v. vmit (előadót, vkinek a szavait)'. A kötetlenebb stílusú *beugrik vkinek vmi* (biz) 'hirtelen eszébe jut' (← *beugrik vhová* 'rövid látogatást tesz vhol') ugyancsak mozgást jelentő ige származéka: „Egyszerre beugrottak neki a Klingsberg próbái” (Spiró Gy.: Az Ikszek).

Több mentális metaforánk a kéz tevékenységéhez kapcsolódik. A *fog* 'kezével szorítva tart' ige igekötős *felfog* 'felnyalából' formájának átvitt jelentése 'megért', nyelvjárásban 'megjegyez, megtanul' is.⁴ A *fog* szöbokrának egyik ága a *fogalom*. Amikor egy festmény

¹ Petőfi S.: Lehel vezér.

² Az érzékek összefonódását példázzák az azonos töből képzett *érez*, *érint* és *ráérezik* 'rájön' igéink is; vö. amhara ʎŋŋ [gäsəsə] '1. érint; 2. érez'.

³ Hasonló jelentésfejlődés: *kitalál (vhonnan)* 'kijut' → *kitalál (vmit)* 'rájön vmire'.

⁴ Ilyen metaforikus jelentésváltozás eredménye jövő idejű segédigénk is: *fog*¹ 'megragad' → 'hozzáfog (vmihez), belefog (vmibe)' → (*irni*) *fog*²; vö. kínai 將 [jiāng] '1. fog; 2. elhoz' → 'fog (segédige)'.

titokzatos, azt mondjuk, hogy *a mondanivalóját nehéz megragadni*, azaz 'átlátni, felismerni'. Régies *kapiál* 'ért' igénk (< latin *capio* 'megfog') rokona az északolaszból a XIX. században átvett *kapiskál* (biz) 'kezd érteni' ige: „Most kapiskálom, mit vél védeni az a néhány urbánus írónk, akiket én is nagyra becsülök” (Illyés Gy.: Franciaországi változatok). Az *eszébe vesz* kifejezés a régiségben lehetett '1. észrevesz; 2. megfigyel; 3. hall; 4. meggondol' értelmű is.

E jelentésmezőbe tartozik a *vág* 'hasít, nyír' igénk is, amely a bizalmas stílusban 'ért' jelentésben is él, és gyakori *nyes* szinonimájával nyomatékosítva: *vágja a témát, nyesi-vágja a dolgot* 'alaposan ismeri a szóban forgó témakört'.

A molnármesterség területéről származik *a jó malom mindent megőről* (táj) szólás, amelynek átvitt jelentése 'a jó ész mindent felfog'. Egyidejűleg tanácsot is ad: legyünk mi is sokoldalúak, igyekezzünk mindennel tisztába jönni! Ezt fejezi ki *megrág* (biz) 'átgondol, mérleget' igénk és a gyakran rosszálló árnyalatú *megemészt* 'végiggondolva jól megért' is: „Majd megigazítják ott a száját, hogy máskor megrágja, amit beszél” (Oláh G.: Deák György, a bérkocsis). S nemcsak a selyem *dolgozható fel* kelmének, hanem az élményeink is tapasztalatnak.

Hajdan a telefonautomaták még nem pénzmével, hanem az e célra 60 fillérért kapható réztantusszal (< bajor-osztrák⁵ *tantus*) működtek, egészen a 70-es évekig. A vonal túloldalán lévő személyt akkortól lehetett hallani, amikor az érme lepottyant és kattant. Ezt a gyakorlatot örzi a *leesik (vkinek) a tantusz* (rég) '(hirtelen) megérti' kifejezés, melynek újabb változatában már az ismertebb (de azóta szintén megszűnt) *húszfilléres* (szl) szerepel: „Akkor nekem is leesik a tantusz, neki is a *húszas*” (Bodor P.: Krokai az álszemetesről). Rövidebb, kérdő alakban: *leesett már?* (szl) 'érted végre?'. Egy példa a publicisztika nyelvéből: „Hát ettől leesett nekem is a tantusz: ő valamit tudhat” (Kopper J.: Tanítványok Herskóról). S akinek *csirizes a tantusza* (rég), annak lassú a felfogása.

Régebben a szerencsejátékokban használt zsetont nevezték *tantusznak*: „Fennszóval nem mert beszélni senki, nehogy a játzókat zavarja fontos elmélyedésükben; hát csak úgy suttoztak. Csupán

⁵ Egy nyelv különböző történeti korszakokban beszélt változatait (például ógörög és görög) és ugyanannak a nyelvnek területi válfajait (mint német és bajor-osztrák) egy nyelvnek tekintjük.

a tantuszoknak volt szabadalmuk némi zajt ütni” (Matkovics P.: Vajon mit nevezhetett a grófné).

Néha a babot ugyanolyan nehéz *kihüvelyezni* a héjából, mint beszélgetőtársunk zavaros szavaiból *a lényegét*.

Idegen nyelvi párhuzamok: angol *the penny drops* (szl) ’leesik az egypennys’⁶ ≈ ’veszi a lapot’ (biz) • holland *grijpen* ’megfog’ → *begrijpen* ’felfog’ • horvát *uhvatiti* ’megfog’ → *shvatiti smisao čega* ’felfogja vminek az értelmét’ • kannada ದುರ್ಬೇದ [durbhēda] ’nehéz feltörni (diót)’ → ’nehéz megérteni’ • latin *ex litteras tuas lego...* (levélrészlet) ’szavaidból azt veszem ki...’ → ’szavaidból azt olvasom ki...’ • szanszkrit उवगम् [avagam] ’lejön’ → ’megért’ • xhosza *-qonda* ’éber’ → *kufuneka uqonde ukuba...* ’rá kell ébrednie a tényre, hogy...

□ Tantusszal hívhattuk

⁶ A metafora alapja az angolban nem a telefon, hanem az egypennys utcai automaták tömege, amelyekből az 1890-es években képeslapot, felbélyezett borítékot és egyéb apró cikkeket lehetett vásárolni. Az első játékautomaták ugyancsak egypennyssel működtek.